

Борисова Александра Володимирівна – консультант Міжвідомчого НДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України,

Кузьмін Сергій Аркадійович – науковий співробітник Міжвідомчого НДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України,

Карпенко Денис Миколайович – здобувач Київського університету права Національної академії наук України

До питання про історичні аспекти виникнення тероризму

У статті розглядається історичний аспект виникнення таких явищ, як “тероризм” і “терор”. Досліджено історичні явища з позицій їх відповідності ознакам тероризму, показано розвиток методів і стратегій тероризму від античних часів до 20-го століття.

Ключові слова: тероризм, терор, історія тероризму, терористичні організації (терористична організація), терористичні акти, виникнення тероризму, терористична діяльність.

Останнім часом увага світового співтовариства прикута до проблем боротьби з тероризмом у різних його проявах і формах (міжнародним тероризмом, системою міжнародних терористичних організацій, технологічним, економічним, комп’ютерним, релігійним і медіа-тероризмом тощо). При цьому часто змішуються воедино різні за змістом поняття, багато з яких є незовсім зрозумілими навіть тим, хто на них посилається. Тероризм, як явище, досліджується у різноманітних аспектах – філософському, політичному, правовому, публіцистичному тощо. Усі дослідники розглядають це явище зі своєї точки зору і надають поняттю “тероризм” власну інтерпретацію. Тому часто виникає плутанина: різні прояви насильства відносять до тероризму, а явно терористичні акти трактують як різновид бандитизму.

Мережа Інтернет, газети, журнали, а іноді й наукові видання наповнені різного роду описами про небезпеку тероризму та терористів у різних варіаціях. При цьому більшість таких публікацій виконані особами, які навіть не мають фахових знань у галузі кримінології, криміналістики, кримінального права. Про проведення серйозних наукових досліджень у більшості випадків узагалі не йдеться.

Проте внаслідок такої інформаційної експансії з усіх напрямів і в пересічних громадян, і в деяких фахівців з’являється помилкове уявлення про те, що тероризм – це суто нове явище, надбання ХХ-ХХІ століть, яке виникло та поширюється по світу на зразок СНІДу, озонових дірок, глобального потепління тощо, загрожуючи самому існуванню людства. Інші фахівці, навпаки, намагаються покласти тероризм на наукову основу, і прикладом цього є виникнення нової спеціальної науково-практичної дисципліни – терології. Створюються спеціальні державні органи,

різного роду міжнародні організації як урядові, так і неурядові, розробляються державні програми боротьби з тероризмом тощо. Тільки в Україні, відповідно до ст. 4 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 року № 638-IV, до виконання завдань по боротьбі з тероризмом залучено 17 центральних органів виконавчої влади. На протидію силам терору витрачаються величезні кошти різних держав. Проте спостерігається лише осередковий, тимчасовий ефект, і ми можемо констатувати постійне поширення терористичних проявів у всьому світі.

Не заперечуючи наявність величезної суспільної небезпеки такого явища, як тероризм, автори відповідних матеріалів тим не менш вважають за необхідне дослідити коріння виникнення цієї соціальної “хвороби” в історичному контексті, оскільки лише фундаментальне та глибинне дослідження може дати можливість іншого погляду на першопричини виникнення тероризму.

На жаль, до цього часу конкретного й чіткого визначення терміну тероризм не існує. Це поняття не затверджено саме в ООН, де було, до речі, констатовано про існування більше 200 визначень тероризму. І такий стан речей призводить до поширення помилок і плутанини понять тероризму і терору, терористичного акту і тероризування тощо.

Спробуємо визначити, що містять у собі такі терміни, як терор та тероризм в історичному аспекті.

Згідно з тлумачним словником Ожегова, тероризм – це практика терору, а терор – залякування противника шляхом фізичного насильства до самого знищення [1, с. 671].

У 1982 році Г. Денікером у статті “Стратегія антитерору. Нові шляхи боротьби з тероризмом” подавалось таке визначення тероризму: “Тероризм – це систематичне залякування уряду, населення і цілих народів шляхом використання насильства для досягнення політичних, ідеологічних, а також соціально-революційних цілей і прагнень [2, с. 77].

У 1978 році А. Бернард у статті “Стратегія тероризму” дав визначення терору: “Терор являє собою насильство і залякування, що використовується свідомо більш сильною стороною по відношенню до більш слабкої сторони; тероризм – це насильство і залякування, яке використовує більш слабка сторона по відношенню до більш сильної” [3, с. 23].

Проте, у нашій роботі ми будемо виходити із дефініції, що міститься в Законі України “Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 року № 638-IV.

У ст. 1 вказаного Закону, зазначається, що тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров’я ні в чому не винних людей або погрози вчинення таких дій з метою досягнення злочинних цілей [4, с. 180].

Відносно часу зародження тероризму як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, розходяться у думках. Деякі вбачають ознаки тероризму ще в античних часах (наприклад, У. Лакер). Французький історик М. Ферро виводить тероризм від “специфічної ісламської традиції Хошашин XI-XII ст.ст” [5, с. 313], а Н. Неймарк відносить виникнення тероризму до епохи пост-Наполеонівської Реставрації [6, с. 171]. Інші вважають тероризм феноменом кінця XX століття (зокрема, І. Александер) [7, с. 3].

Деякі вчені стверджують, що виникнення явища, яке зветься тероризмом, відноситься до останньої третини XIX – початку XX століття (Р. Фредландер [8, с. 34], З. Гвіанські [9, с. 43] та ін.).

Можливо, одним із чинників такого нечіткого визначення часу є те, що терміни “терор” та “тероризм” виникли доволі пізно, хоча ці явища існували вже протягом століть. Узагалі, сам термін “терор” застосовувався в 1798 році у працях ідеологів

Великої Французької Революції та по відношенню до неї [10, с. 69]. Так, першим точним статистичним аналізом терору відзначається праця Д. Гріра, видана у 1935 році під назвою “Терор під час французької революції” [11].

Проте, на наш погляд, саме виникнення тероризму є набагато давнішим явищем. Якщо простежити та проаналізувати непоодинокі ситуації протягом історії людства, можна відмітити, що терористичні організації та сама практика тероризму існували майже в кожній історичній епосі.

Між тим, слід відзначити, що значення тероризму в контексті розвитку історії людства, на жаль, не можна недооцінювати. Іноді, саме під впливом таких дій історія цілих держав змінювала свій напрям. Чого варті лише події в Російській Імперії на межі XIX та XX століть! Нову, фанатичну хвилю тероризму і його глибинний вплив на долю держави розуміли освічені люди того часу. А.І. Гучков у промові стосовно вбивства П.А. Столипіна, виголошений ним у Третій Думі, констатував: “Поколение, к которому я принадлежу, родилось под выстрелы Каракозова; в 70-80-х годах кровавая и грозная волна террора прокатилась по России, унося за собою того монарха, которого мы славословили как Царя – Освободителя. Какую тризну отпраздновал террор над нашей бедной родиной в дни ее несчастья и позора! Это у нас у всех в памяти. Террор тогда затормозил и тормозит с тех пор поступательный ход реформы. Террор дал оружие в руки реакционерам. Террор своим кровавым туманом окутал зарю русской свободы” [12, с. 2].

Тероризм виявляється тоді, коли суспільство переживає глибоку кризу, у першу чергу, – кризу ідеології та державно-правової системи. Соціальна несправедливість, націоналістичні, релігійні та територіальні суперечності, застій суспільства – все це сприяє виникненню тероризму та ініціює ідею використання тероризму в політичному житті. Політичні зміни в державі впливають на тероризм безпосередньо. На самому початку реформи можуть призвести до збільшення насильницьких дій.

Першими згадками про діяльність організації, яка має більшість ознак терористичною, є згадки про так званих сікаріїв, що діяли на території Іудеї у I-II ст. н. е.

Так, у дослідженнях Уолтера Лакера згадуються такі факти: “Сікарії знищили дім первосвященника Ананії, а також палаци представників династії Іродів, вони спалили публічний архів з метою знищити розписки боржників. Тацит пише про те, що сікарії спалювали зерносховища і виводили з ладу системи водопостачання в Єрусалимі” [13].

Також відомо, що сікарії ретельно відбирали своїх жертв, нерідко напямучи проголошували та брали на себе відповідальність, одночасно висували вимоги та погрози як щодо римлян, так і щодо іудеїв, які співпрацювали із римлянами.

Отже, ми можемо зробити висновок, що сікарії були саме терористичною організацією, і здійснювали саме терористичні акти, поєднуючи груповий та індивідуальний терор для досягнення своєї політичної мети.

У XI столітті виникає секта ізмалітів – асасинів (від араб. *حشاشيين* – “що використовують гашиш”). Саме назва цих сектантів увійшла в європейські мови як визначення жорстоких та холонокровних убивць. Це релігійне об’єднання виділялося незвичною для того часу стратегією боротьби із зовнішнім ворогом [14, с. 86].

За загальними підрахунками, на совісті секти асасинів більш сотні вбивств видних політичних та релігійних діячів. Ніщо не могло зберегти життя жертви – вбивство було лише питанням часу.

Хасан застосовував індивідуальний терор у всіх його формах. Він проявлявся у знищенні інакодумців або осіб, що становили небезпеку для держави, у провокаціях війни між державами та провокаціях війн між хрестоносцями [15].

Народження терміну “терор”, як проголошеної, мотивованої гаслами перетворення існуючого ладу легалізованої політичної сили, відбулося за часів Французької революції. “Едмунд Бюрк, перебуваючи в таборі супротивників влади революційних лідерів, дав визначенню насильницьким діям нового уряду Франції як “царювання терору”. Він був першим, хто публічно в 1795 році використовував слово “тероризм”, застосувавши його в докладному описі самих актів терору” [16, с. 42].

У 1848 році німецький радикал Карл Гейнцген стверджував, що заборону вбивства не можна застосовувати до політичної боротьби, а фізична ліквідація сотень і тисяч людей може бути виправдана, виходячи з “вищих інтересів людства”. Гейнцген став певною мірою основоположником теорії сучасного тероризму. Він вважав, що сили й дисципліні реакційних військ необхідно було протиставити таку зброю, за допомогою якої невелика група людей може створити максимальний хаос. Тобто, в даному випадку Гейнцген сподівався дати асиметричну відповідь за допомогою отруйних газів, вибухівки, а також вимагав пошуку нових засобів знищення. Це і є так звана “філософія бомби”, що з’явилася наприкінці XIX століття [17].

Найбільш резонансним випадком тероризму у XX ст. можна назвати вбивство ерц-герцога Фердинанда сербським студентом Гавріїлом Принципом. Ця подія спровокувала Першу світову війну.

Отже, ми бачимо, що тероризм і терористична діяльність фактично супроводжували людство на всіх віках історії. До практики тероризму неодноразово зверталися представники майже всіх народів світу. Нерідко – і зараз, ті ідеї, прийоми, навички тероризму, що використовували колись терористи однієї епохи, з великим успіхом використовуються і нині.

Отже, на нашу думку, недоречно стверджувати, що тероризм характерний лише для останнього історичного періоду розвитку людства. Він є давно відомим видом злочинної діяльності, і таким чином нічого принципово нового в його існуванні нема і не може бути. Змінюватись можуть лише способи, засоби та знаряддя вчинення терористичних актів відповідно до розвитку сучасної науки та технічного прогресу, але зміст форм і методів терористичної діяльності залишаються незмінними. Тому, немає і підстав наполягати на необхідності розробки та застосування принципово нових форм і методів боротьби з тероризмом, оскільки це лише відволікає сили та засоби держави від реальної протидії цьому дійсно суспільно небезпечному явищу, яке за своїм змістом є давно відомим, хоча і достатньо складним видом злочинної діяльності.

Список використаних джерел

1. Ожегов С., Шведова Н. Тлумачний словник російської мови. – М., 1992. – С. 824.
2. Деникер Г. Стратегія антитерору. Нові шляхи боротьби з тероризмом // Тероризм в сучасному капіталістичному суспільстві. – Вип. 2. – М., 1982. – С. 76–80.
3. Бернард А. Стратегія тероризму. – Варшава, 1978. – С. 23.
4. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст. 180.
5. Ферро Марк. Тероризм // Опыт словаря нового мышления. – М., 1989. – С. 313.
6. Naimark, Norman. Terrorism and the Fall of Imperial Russia. – P.171.
7. *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives*. Ed. by I. Alexander and S. Maxwell. N.Y., 1977. – P. 3–4.
8. Friedlande R. The Origins of International Terrorism // *Terrorism: Interdisciplinary Perspectives*. 2000. – P. 34–35.
9. Iviansky Ze'ev. Individual Terror: Concept and Typology // *Journal of Contemporary History*. January 1977. – Vol.12. – № 1. – P. 43.
10. Greer D. The incidence of Terror during the French Revolution. – Cambridge, 1935. – P. 36.

11. *The Terrorism Reader: A Historical Anthology*. Ed. by Walter Laqueur. London, 1979. – P. 1–2.
12. У. Лакер. Истоки // Иностранная литература – 1996, – № 11. – Перевод с английского С. Белова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журналу: <<http://magazines.russ.ru/inostran/1996/11/>>.
13. Амосин И.Д. Жребий последних защитников Масады // Вопросы истории. – 1965. – № 8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журналу: <<http://annals.xlegio.ru/sbo/contens/vi.htm//65-8>>.
14. Васильев Л.С. История Религий Востока. – М.: Книжный Дом “Университет”, 2004. – С. 156.
15. Hodgson, Marshall G.S. (1955). *The Secret Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ‘îlîs Against the Islamic World*. The Hague: Mouton. ISBN 0-8122-1916-3.
16. Richard Haas “The Next Word Order”, *The New Yorker*, 1 April 2002. – P. 42.
17. Печенюк І., Шевченко М. Витоки та сутність міжнародного тероризму “Воєнна історія” #4_6 за 2004 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://warhistory.ukrlife.org/4_6_04_6.htm>.

В статье рассматривается исторический аспект возникновения таких явлений как “терроризм” и “террор”. Исследуются различные исторические явления с точки зрения их соответствия признакам, которые характеризуют терроризм, представлено развитие методов и стратегий терроризма от античных времен до 20-го века.

This article is devoted to the historical origin of terrorism and terror. The historical events are investigated from the position of their accordance with the signs of terrorism. The development of the method and strategies of terrorism are showed and investigated starting with the ancient times up to the 20th century.

Стаття надійшла до редакції журналу 8 червня 2009 року.

© О.В. Борисова, С.А. Кузьмін, Д.М. Карпенко, 2009